ТЕОРІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

Галина Сюта

ІНТЕГРАТИВНИЙ ТА ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ ТЕРМІНА *СТИЛЬ* У СУЧАСНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ

Стиль — одна з найуніверсальніших категорій в апараті пізнання, стратифікації та опису явищ культури, методологічно важлива одиниця філософії, наукознавства, культурології, соціокультурології, мистецтвознавства, естетики, лінгвістики, літературознавства. Уживання терміна *стиль* у теорії та практиці цих наук свідчить, по-перше, про значну вагомість фіксованого ним змісту, по-друге, про широкий значеннєвий діапазон, багатоманітність відтінків, смислових нюансів слова.

Осмислення національної та світової культуротворчої практики у найширшому її часово-просторовому й галузевому вияві актуалізує різні питання, пов'язані зі стилем, виявляє суперечності і в трактуванні самого поняття *стиль*, і у визначенні його диференційних ознак, і в розумінні стильових явищ: «Проблема дефініції стилю (їх понад 100) зумовлена специфікою аспекту розгляду цього поняття й визначається різноманітністю ключових слів» (Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 583). Така ситуація зумовлена багатьма причинами об'єктивного й суб'єктивного характеру. Наприклад, синонімізація, а часто й взаємозаміна понять *стиль* і *жанр, творчий метод, напрям, течія* пов'язана зі строкатістю художньо-стильової картини

XIX-XX століть, коли одночасно співіснували різні композиційно усвідомлені та ідейно спрямовані позиції, естетичні платформи тощо. Тому виформування цілісної теорії, здатної скоординувати погляди на стиль і в основних положеннях задовольняти дослідників різних сфер гуманітарного знання, сприятиме виструнченню загальнонаукової парадигми і самого поняття *стиль*, і пов'язаних із ним конкретизувальних понять. «Створення такої теорії стилю — завдання майбутнього. Однак уже сьогодні теоретична думка володіє такою кількістю ідей та висловлювань щодо стилю, що можна в цих запасах побачити контури майбутньої стрункої та повної теорії» (Назайкинский Е. В. Стиль и жанр в музыке. — М., 2003. — С. 10).

Таке завдання не видається сьогодні науковою утопією хоча б тому, що подані у різногалузевих словниково-довідкових виданнях тлумачення *стилю* засвідчують низку інтегративних координат (див.: Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. — К., 1986; далі — ФС; Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. — К., 2011; далі — КС; Літературознавча енциклопедія. — Т. 2. М-Я. — К., 2007; далі — ЛЕ; Українська мова: Енциклопедія. — К.: 2007; далі — ЕУМ; Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 2001; далі — КТСЛТ; Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985; далі — СЛТ; Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М. Н. Кожиной. 2-е изд., испр. и доп. — М., 2006; далі — СЕСРМ; Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990; далі — ЛЕС).

Логічно припустити, що найбільш загальне трактування *стилю* має бути розроблене у філософії. Однак укладачі «Філософського словника» ремаркою *у мистецтві* чітко визначають (чи то обмежують) метамовну сферу побутування цього терміна із значенням «відносно стійка спільність образної системи, прийомів і засобів художньої виразності, зумовлена єдністю ідейно-естетичного і суспільно-історичного змісту» (ФС, 664). Галузеві теорії конкретизують цю дефініцію відповідно до об'єктів їх дослідження, розроблюваних методик аналізу, застосовуваних методів тощо.

Отже, у встановленні, обґрунтуванні системотворчих чинників *стилю* культурологи, мистецтвознавці, літературознавці, лінгвісти послуговуються специфікованою, фахово орієнтованою системою параметрів. Відрізняючись за низкою дистрибутивних ознак, ці параметри водночас часто перегукуються або ж повторюються. Наприклад, лінгвістичне (лінгвостилістичне) трактування *стилю* методологічно найтісніше пов'язане з літературознавчим, особливо коли йдеться про дослідження художніх текстів. Як слушно стверджує С. Я. Єрмоленко, «звертаючись до того самого об'єкта дослідження — індивідуального стилю письменника, ці дві гілки філологічної науки йдуть різними шляхами [..]. Але в обох випадках дослідники мають справу з естетичною функцією мови, з естетичними засадами мовотворчості особистості [..]. Названі галузі філологічних знань залежно від історично зумовлених наукових парадигм виявляють тенденції або до зближення, або до розходження щодо мети, завдань і методів вивчення спільного об'єкта — художньої мовотворчості». Знаково, що й літературознавці (О. Чичерін, Л. Новиченко) сприймають спільний об'єкт розгляду як фактор інтеграції та корелюють свої погляди щодо стилю з теоретичними засадами лінгвостилістики (зокрема, з постулатами Ш. Баллі, Л. Шпітцера). Водночас акцентують увагу на тому, що різниця розуміння *стилю* у двох суміжних галузях філологічного знання — у критеріях кваліфікації: «лінгвісти виокремлюють стиль на основі не естетичного, а мовного дискурсу, що забезпечує форму та зміст твору («індивідуальне використання мови», за К. Фосслером), вважають його зумовленим потребами мовленнєвої ситуації, коли загальновживані мовні елементи трансформуються автором (В. Виноградов, П. Гірс, Ж. Марузо), натомість літературознавці надають пріоритету семантичним структурам» (ЛЕ, 433). Намагання скоординувати це різносфокусоване бачення спродукувало ідею формування загальнофілологічної стилістики, що поєднувала б систему опису використаного у творі загальнонаціонального словника та застосування відповідного функціонального аналізу (Л. Шпітцер).

Для осмислення й обґрунтування категорії *стилю* важлива також вказівка на його соціально-історичну детермінованість,

на зв'язок із змістом та формою твору, із мисленням, з особливостями актуалізації виразових засобів (ФС, 664; КС, 441-443; ЛЕ, 433-434; ЕУМ, 675-676; КТСЛТ, 175-176).

Коли йдеться про властивості художньої форми та способи організації змісту, *стиль* іноді ототожнюють із поетикою. У такому разі в розумінні стилю на перший план виходить загальний тон і колорит художнього явища, акцентується зв'язок із світоглядною системою епохи чи автора твору. Таке значення засвідчують синонімічні термінологічні формули *стиль/поетика романтизму, стиль/поетика неокласиків, стиль/поетика Л. Костенко* тощо.

Серед актуальних для різних галузей гуманітарного знання критеріїв класифікації стилів — констатація існування *об'єктивних* стилів і *суб'єктивних*, або *індивідуальних*. Мовознавці до об'єктивних зараховують функціональні стилі (розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, конфесійний) та експресивні стилі, або колоритно-експресивні різновиди (урочистий, офіційний, фамільярний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний) (СЛТ, 291-292; КТСЛТ, 176).

У теорії філософії, естетики, культурології, мистецтвознавства опозицію до *індивідуального стилю* формують *універсальні стилі*, які «охоплюють всі, або принаймні основні види мистецтва певної епохи чи певних соціальних груп (стиль Відродження, бароко, класицизм)» (ФС, 664). За іншим визначенням, це стилі *епохальні* (*історичні*), стратифікація яких підпорядкована «загальній періодизації в розвитку європейської культури: античне мистецтво, мистецтво середньовіччя (романський і готичний стилі), мистецтво Ренесансу, бароко, класицизму, романтизму, сучасного періоду» (КС, 441). У межах цих періодів можливі деталізованіші визначення.

Виразніший інтегративний зміст засвідчує видове поняття *індивідуальний стиль*, пов'язане з трактуванням *стилю* як способу здійснення художньої творчості, що передбачає наявність у письменника особливої манери, таланту (ЛЕ, 434), як сфери, в якій найповніше реалізуються «індивідуальні особливості творчого обдарування того чи іншого митця» (ФС, 64).

Розуміння *стилю* як індивідуальної манери мови має давню наукову традицію, однак особливо актуалізується в епоху романтизму у зв'язку з розвитком поняття індивідуального «генія» — творця, письменника, художника, композитора тощо. Сьогодні це активна одиниця у метамовах різних галузей культуротворчої та науково-пізнавальної діяльності людини. Пор. лінгвістичне тлумачення: «*Індивідуальний стиль*, *ідіолект* — сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Індивідуальний стиль залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та оцінки їх» (ЕУМ, 677).

Багатоманітність сучасних уявлень про природу, функціональність та системну організацію *стилю*, строкатість дефініцій, що виявляють і спільне, й відмінне у розумінні самого поняття, засвідчує не тільки здійснений огляд, але й висловлені у численних публікаціях погляди дослідників — вітчизняних (І. К. Білодід, М. М. Пилинський, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, А. П. Коваль, Л. І. Шевченко) та зарубіжних (К. Гаузенблас, М. Єлінка, С. Гайда, Б. Вітош, М. М. Бахтін, Д. М. Шмельов, І. Р. Гальперін, Б. Н. Головін, М. М. Кожина, М. П. Котюрова, Г. Я. Солганик, О. Б. Сиротініна, В. О. Салімовський та ін.). Спільною координатою для трактування стилю в різногалузевих парадигмах є його розуміння як: а) сукупності засобів, особливостей форми та змісту, які характеризують вартісні твори певного часу, школи, напряму, епохи і пов'язані з естетичними поглядами автора, з історичним та соціальним контекстом; б) історично або часово маркований пласт культури (бароко, романтизм, реалізм); парадигма епохи. Ці тлумачення об'єднує загальна інваріантна ознака: *стиль* характеризується принципом відбору й комбінації засобів, а також підпорядкованої соціокультурній ситуації їх трансформації (див.: ЛЕ, 433; ЛЕС, 494; УМЕ, 676-677).

Стиль — поняття історичне, динамічно змінюване. Так само динамічними є погляди на сутність, природу, системотворчі ознаки стилю. Оновлення парадигм наукового пізнання

зумовлює новітні нюанси визначення і розуміння стилю. Так, починаючи з 1970-х років у мовознавчій свідомості тлумачення *стилю* як принципу відбору й комбінації мовних засобів поступово периферизується, натомість актуалізується функціональний аспект мовних одиниць у конкретних (усних і писемних) текстах. Також у центрі наукового осмислення постає проблема мовного стилю як феномена національної культури (див.: УМЕ, 676).

У 50-70 роках XX ст. оформилося також спільне для загальнонаукової, мистецтвознавчої, культурологічної, лінгвістичної теорії поняття *стилю* як особливого типу *мислення, світорозуміння,* як тенденції розвитку думки у науці, мистецтві (М. Фуко — *архів епохи*, Т. Кун — *парадигма*), у художній літературі (Р. Барт — *письмо*). Найзагальніше у цьому сенсі визначення *стилю* запропонував М. Борн: «існують [..] спільні тенденції думки, що змінюються дуже повільно й утворюють певні філософські періоди з характерними для них ідеями в усіх галузях людської діяльності, у тому числі й у науці. Стилі мислення — стилі не тільки у мистецтві, а й у науці» (ЛЕС, 495).

На відміну від, наприклад, музикознавства, літературознавства (найновіші енциклопедичні видання цих гуманітарних галузей не відбивають такого аспекту), теза М. Борна була продуктивно сприйнята й розвинена у лінгвістиці. Усталене трактування *стилю* як функціонального різновиду літературної мови, який «визначається сферою її функціонування і характеризується особливостями у виборі, поєднанні й організації системи мовних засобів (лексичних, граматичних, фонетичних та ін.) у зв'язку з метою і змістом спілкування» (СЛТ, 291-292), як доцільного добору й використання мовних засобів із певною метою, в конкретних обставинах, що «зумовлені соціальним завданням мовного спілкування в одній з головних сфер людської діяльності (політика, наука і техніка, художня література, право і діловодство тощо)» (СЛТ, 291-292) доповнено новітнім розумінням *стилю* як «різновиду творчої мовної діяльності, типу мовомислення, мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування, дотримання умов комунікації в різних сферах культури» (Єрмоленко С. Я. Нариси з

української словесності. – К., 1999. — С. 272; далі — Нариси). Саме тому «у визначенні стилю варто наголошувати на виборі мовцем ієрархічно організованої сфери культури (побутової, наукової, політичної, офіційно-ділової, релігійної тощо), в якій відбувається спілкування» (Нариси, 272).

Тобто, окрім традиційного вивчення *стилю* у річищі функціональної стилістики, актуальним для сьогоденної лінгвістики є його обґрунтування як динамічної моделі, в центрі якої — «людина, яка і породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови» (Нариси, 272). Методологічна важливість такого трактування *стилю* визначається тим, що воно, по-перше, актуалізує співвідношення між поняттями *мова* та *мислення/свідомість* (мовна свідомість людини визначає вибір засобів мововираження залежно від сфери, мети, способу, ситуації спілкування); по-друге, акцентує увагу на особливостях вербалізації мисленнєвих процесів залежно від сфери спілкування.

Отже, сформульована чеськими мовознавцями концепція формального функціоналізму, що постулює безпосередній зв'язок між мовою та соціальними потребами суспільства й детермінує розуміння *стилю* як різновиду суспільної діяльності (пор. також праці В. В. Виноградова, І. К. Білодіда, М. М. Пилинського, А. П. Коваль та ін.), сьогодні поступово втрачає статус домінантної. Умовою об'єктивного розуміння *стилю* стає усвідомлення необхідності враховувати *форму суспільної свідомості* (мистецтво, наука, політика, право), екстралінгвальні чинники, тип мислення, мету й форму спілкування тощо (М. М. Кожина, С. Я. Єрмоленко, В. О. Салімовський, С. Ґайда).

Історичний характер *стилю* виявляється в тому, що, розвиваючись у часі, він на кожному відтинку розвитку набуває характерних ознак, видозмінюється, іноді зливається з напрямом (класицизм), епохою (античний стиль), знаковою саме для цього періоду індивідуальною творчістю (І. Котляревський, Т. Шевченко) тощо. Це стає методологічним підґрунтям для виформування специфічної дидактичної методики: репрезентації історії культури (у найширшому значенні цього слова, у тому числі й мови як коду національної культури) як історії розвитку й зміни стилів.

Одним із перших представлення широкого історично-культурного контексту саме за стильовим принципом застосував у праці «Історія української культури» Д. Антонович. У ній автор «без вагань і безоглядно переносить на українську культуру ті принципи систематизації і періодизації культурного розвитку, які виробила на той час європейська історія культури. Відповідно він специфікує в українському мистецтві візантійсько-романський стиль [..], готичний, ренесансний, бароковий, рококо, класичний і еклектичний (фактично йдеться про період еклектизму, коли взаємодіяли різні стилі, в тому числі натуралізм і реалізм)» (І. Дзюба). Згодом цю дослідницьку схему продовжив у праці «Історія української літератури» Д. Чижевський (1956).

Доцільність стильового підходу до аналізу явищ художньої культури мотивується насамперед тим, що кожна епоха має характерні особливості стилю. Набуваючи дедалі більшої популярності, стильовий принцип стає альтернативою соціологізованому підходові до класифікації явищ і феноменів, конкретних творів. Очевидно, саме тому він сьогодні продуктивно застосовується у підручниках, посібниках із теорії та історії української літератури (С. Павличко), музики (Л. Корній, Б. Сюта), культури.

У сучасному мовознавстві стильовий критерій аналізу має кілька перспективних векторів застосування. Серед них — опис історії літературної мови як історії розвитку функціональних стилів; опис самої системи мови як системи функціональних стилів (пор. академічний курс «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» (1973), опис актуальних для певного стилю мовних явищ і засобів мововираження (як-от *метафора бароко*) тощо.

У зв'язку з висловленим констатуємо, що в широкому діапазоні інтерпретацій терміна *стиль*, представлених у галузевих словниках, наявні найбільш стійкі смислові домінанти, загальні інваріантні ознаки. Виконуючи роль інтегративних координат, вони можуть слугувати основою для виформування цілісної загальнонаукової теорії стилю.